

A TERMÉKENYSÉGISTENNŐK: TELLUS ÉS CERES, VALAMINT VESTA SZEREPE A RÓMAI CSALÁDI ÉS KÖZÖSSÉGI ÉLETBEN

ANDRÁSI DOROTTYA
egyetemi docens (PPKE JÁK)

*„Hesztia, isteni Púthóban ki a messzelövő nagy
Phoibosz Apollón megszentelt házára vigyázol,
s hajfürtödről sima olaj cseppen szakadatlan,
lépj be a házba, a bölcs Zeusszal jöjj, véle a lelked
egy legyen, és add meg a báját is, kérlek, a dalnak.”*

(Homéroszi himnuszok XXIV. Hesztiahoz)¹

I. Tellus és Vesta alakja a római ikonográfiai hagyományban

A görög mitológiában Gaia, azaz latin nevén Tellus, a Földanya, az alapvető vegetatív női princípium: a születés és a termékenység, a kozmikus erőviszonyok és az anyagi jólét istennője. Leglényegesebb, elemi teremtő funkcióját jelzi, hogy rögtön a Khaosz után keletkezett, és tőle származik többek között fia és egyben férje: Uranosz, az égisten. Gaia teremtő funkciójából adódóan a generációs konfliktusok eredője s ősoka is, ezt jelzi rémisztő külsejű fiainak, a titánoknak Gaia saját unokáival, a gigászokkal szemben folytatott harca, a gigantomachia. (Homéroszi himnuszok XXX. A Földhöz, mindenek anyjához)²

Az istennő alakja Rómában funkciómegoszláson esett keresztül, a rómaiak Gaiát Tellusként tisztelték és őt tartották a termő anyaföld és a haza megtestestítőjének:

„Általad áldottak termésben, gyermekeikben,
úrnő, mind a halandók, s élelmük, ha kívánod,

¹ Homérosz jelen tanulmányban idézett himnuszeit az alábbi kötetből idézem: *Homéroszi himnuszok*. Fordította: Devecseri Gábor. Budapest, Európa, 1981.

² A Déméterre, azaz római megfelelőjére, Cereszre vonatkozó részek tekintetében Thomas KÖVES-ZULAUF: *Bevezetés a római vallás és monda történetébe* című (Budapest, Telosz, 1995.) könyvét tekintetem irányadónak. Ld. KÖVES-ZULAUF i. m. 46–52.

adhatod, elveheted, s az a boldog, kit te szivedben
méltsatsz jóakaratra: van mindene bőven.”

(Homéroszi himnuszok, XXX. 5–10)

A rómaiaknál azonban a táplálékkal és az étellemezzel, valamint a földműveléssel, és az anyagi értelemben vett bőség megteremtésével kapcsolatos feladatok a görög Démétér istennő római megfelelőjének, a gabonaistennő Ceresnek jutottak. (Démétér egyúttal Plútosz, a gazdagság istenének szülőanyja.) A föld megművelése és a szántás, az önként termő föld képzete (Tellus) a rómaiak gondolkodásában összekapcsolódott, és részben össze is olvadt Ceres és a boldog aranykor mítoszával, valamint az ősi, romlatlan állapotok szimbolikájával, amit elsősorban a Kr. e. 13–9. között épült augustusi békeoltár (*Ara Pacis Augustae*) gabonával megrakott, gyermekekkel körülvelt Tellus ábrázolásán lehet megfigyelni. A római termékenységistenek alakjához is kapcsolódó múltbeli val-

1. kép. Az *Ara pacis Augustae* Földanya-ábrázolása

lasi és erkölcsi értékek felidézése az augustusi béke oltárán azonban nem csupán egy esztétikai célokat szolgáló kultúrpolitika megjelenését mutatja. Az istenek és istennők által megjelenített értékek ábrázolása mögött az új államberendezkedés, az Augustus által létrehozott „*res publica restituta*” azaz „helyreállított köztársaság”, valójában azonban a köztársaság égisze alatt létrehozott új korszak, a *monarchia elfogadtatása és presztízsének a növelése* húzódott. Ez a folyamat a romanizáció érdekében folytatott hivatalos állami propaganda részét képezte, amit a domborművön látható, a császári család tagjait is ábrázoló, áldozati szertartáshoz készülődő ünnepi felvonulás részletei is mutatnak.

A családi és közösségi élet megteremtésében azonban az elsősorban a létrehozatalért felelős ősi temékenységistennők, Tellus és Ceres mellett jelentős szerepet kap a három szűz istennő, Artemisz (Diana), Perszephoné (Proserpina) és Vesta vagy görög ne-

vén Hesztia. Hesztia a görög mitológiában Kronosz és Rhea lánya, eredetileg a tűz, a tűzben rejlő isteni erő és a családi otthon melegítő tűzhely megtestesítője volt. A Homéroszi himnuszok IV., *Aphrodité-himnusz* (27–32.) tanúsága szerint:

„pajzsos Zeusz atya ősi fejét érintve fogadta,
 hogy szűzlány marad ő mindvégig, az isteni úrnő.
 Nász helyett a magas Zeusztól szép tiszteletet nyert,
 minden ház közepén ott ül s dús áldozatot kap,
 minden szentélyben részt élvez a tiszteletekből,
 s legmagasabb istennek tartják őt a halandók.”

Vesta az ősi Rómában *a már létrejött otthon, és annak központi helyén elhelyezett oltár*, azaz az energiaforrást jelképező házi tűzhely védelmezőjeként a *család egységét*, a *templomi* vagy *állami tűzhely oltalmazójaként pedig az egész közösség összetartozását* szimbolizálta. Védelmező, családösszetartó aspektusának előtérbe kerülésében a püthagoreus iskola tanításai és hatásai is érződnek. Ennek alapján a rómaiak Vestát a föld- és anyaistennőkkel rokonították:

„Vesta s a Föld ugyanegy: örökös tűz lángol ezekben
 jelzi az istennőt temploma, tűzhelye is.”

(Ovidius: *Fasti*, VI. 267–268.)³

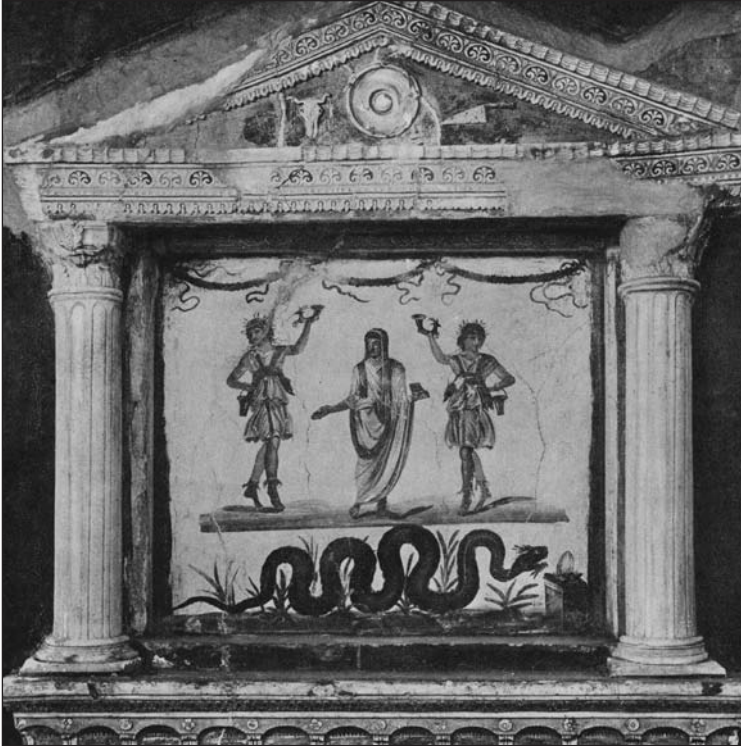
Vesta alakja a római vallási életben többszörös funkcióváltáson-bővülésen esett át: előbb a *Város, mint közösség, majd a császárkorban az egész birodalom védelmezője és a központi hatalom perszifikációja* lett, a *Forum Romanum*-on felállított, a végtelenséget és az önmagába való visszatérést jelképező kör alakú temploma pedig az *állami élet rituális központja* volt. A templomban őrzött, folyamatosan égő tűz Róma nagyságát, az *állam egységét és központját* jelképezte. A minden évben egy alkalommal, a római naptár szerinti újév alkalmából, március elsején Vesta tiszteletére rendezett ünnep, a *tűzhely szakrális újragyújtása a kezdet és a vég összetartozását és a folytonos megújulás szükségességét* szimbolizálta. Vesta szentélyében a szolgálatot ellátó hat tagú női papi testület tagjai patricius származású fiatal szűzlányokból álltak, ők a Vesta-papnők, akiket a *pontifex maximus* választott ki, s a kiválasztás után szolgálatukat az istennő templomában harminc éven át látták el. Feladatuk a tűz állandó őrzése és a birodalom üdvéért való imádkozás volt. A szent tüzet kihunyni hagyó, gondatlan papnőket azonban a vallási előírások értelmében halállal büntették. Vestát oltáránál, a tűzhelynél együtt tisztelték a házi istennel (Penates, Lares), akik a szűkebb értelemben vett család és otthon védőistenségei voltak.⁴

Suetonius a *Császárok életrajzában* a II. könyvben foglalkozik Augustus uralkodásával, ahol kiemeli az uralkodónak az ősi kultuszok felújításában játszott restaurációs szerepét: „A papoknak, különösen a Vesta-szűzeknek nemcsak a számát és tekintélyét gyarapí-

³ Publius OVIDIUS NASO: *Római Naptár – Fasti*. Ford. Gaál László. (Prométheusz könyvek 12.) Budapest, Helikon, 1954.

⁴ Ld. MİRCEA ELIADE: *Vallási eszmék és hiedelmek története*. Budapest, Osiris, 1997. II. 95–98.

totta, de jövedelmét is. Midőn egyszer egy elhalt Vesta-szűz helyébe mást kellett választani és sokan elébe járultak, hogy leányaikat az esetleges sorsolás alól kivonják, megesküdött: hogy önként ajánlaná föl bármely unokáját, ha az a törvényes kort elérte volna.”⁵

2. kép. Vesta ábrázolása a Larok társaságában egy pompeji falfestményen (Vettiusok háza)

Augustus maga a Vesta-szűzekhez kapcsolódó állami kultusz tudatos felújításáról az alábbiakat írja igen szűkszavúan: „Mikor Hispaniából és Galliából, a provinciák ügyeinek sikeres elintézése után, Tiberius Nero és P. Quintilius consulsága alatt hazatértem Rómába, a senatus a Mars-mezőn »Ara Pacis Augustae« néven oltárt emeltetett viszatérésem örömére, és úgy rendelkezett, hogy ott a magistratusok, a papok és a Vesta-szűzek minden évben áldozatot mutassanak be.” A Vesta-papnőkre vonatkozó, a szűziességgel összefüggő szigorú ősi római szabályok egyébként, amelyet a császárkori előírások megerősítettek, egyedinek mondhatók.⁶

Vestát, mivel fő megjelenési formája a tűz, kezdetben ritkán ábrázolták emberi alakban. Alakjának a többi római istenhez hasonlóan ez a dezanropomorf jellege az ősi római vallás és kultuszfelfogás azon sajátosságaival van összhangban, amely az istenségeket funkcionalitásukban közelíti meg. Az ősi Vesta alakjához ugyanis a *tűzhöz kapcsolódó*

⁵ Ld. Suetonius Tranquillus: *Császárok élete*. Budapest, Franklin, 1896. II. 31. c. (ford. Székely István).

⁶ Ld. Trencsényi-Waldappfel Imre: *Mitológia*. Budapest, Gondolat, 1974. 266.

„numen”, a pozitív női princípium: az óvó-védő tisztító hatás, és nem a pusztító funkció kapcsolódott. Egy késő-köztársaság kori pompeji falfestményen azonban Vestát fátylas nőalakként, áldozati edénnyel a kezében ábrázolják a családi istenek, az elhalt ősöket jelképező *Larok* társaságában. Az ábrázolás egybevág a császárkori uralkodókultusz sajátosságaival, amelyben *Vesta* gyakran *Róma* perszónifikált istenalakjaként jelenik meg a *Larok* társaságában.⁷

Vestához kapcsolódó államivá vált kultusz a Római Birodalomban egészen a Kr. 325-ben tartott niceai zsinatig fennmaradt, amely a pogány kultuszokat és az egyetemes katolikus dogmától eltérő eretnek tanokat, illetve azok terjesztését egységesen betiltotta.⁸

II. *Tellus* és *Vesta* alakjának egymást kiegészítő szerepe a római vallási és közösségi életben

Tellus és *Vesta* alakja és feladatköre sajátos módon kapcsolódik össze a római közösségi és családi élet egyes fázisainak védelme érdekében: míg *Tellus* *Ceresszel* együtt eredetileg a vegetáció és ‘reprodukció megvalósításáért felelős’ termékenységistennők, Vestának a már létrejött egység védelmezése és összetartása volt a feladata mind a családi élet, mind pedig a tágabb értelmű közösségi lét megteremtése területén. A görög eredetű termékenységistennők és a szűz *Vesta* feladatkörei tehát jól kiegészítik egymást, hiszen a létrejött egység megőrzése, fenntartása, illetve a vegetáció szintjén az új élet védelme elsősorban háborítatlanságot igényel, amelynek lényege elsősorban a Vestához kapcsolódó intenzív önmagára figyelésben rejlik.

A fenti megállapítást látszik alátámasztani a görög-római istenvilág mögötti archetipusokra épülő jungiánus pszichológiai értelmezés.⁹ Eszerint *Vesta* és görög párja, *Hesztia* a befelé fordulás istennője, ő segít, hogy megeljük énünk belső magvát, a sarkalatos pontot, amely cselekvésünknek értelmet ad és kiemel bennünket a világ káoszából ezáltal megteremtve saját belső rendünket. A kör alakú áldozati tűzhely, mint oltár a szentély közepén a középpont, az energiaforrás, amely sarkall és űz, hogy azá legyünk, amik vagyunk. Ezen a ponton a tűz a spirituális egyesülés jelképe, a tűz melegíti fel házunk népét és összeköt azokkal, akik távol vannak tőlünk. *Vesta/Hesztia* köti össze tehát a családokat és az éppen távol lévő családtagokat, a vérségi, valamint a jogi ill. etnikai kapcsolatok jelképe, amely egyfajta lelki- szellemi összetartozást hoz létre az emberek között. Ahol az istennő nincs jelen, az otthon elveszíti melegét, és az összetartozás színhelyének fontosságát, megszűnik a közösséghez tartozás folytonosságának a biztonsága és a rokoni kötődés.

A rómaiaknál a kör alakú templom *Vesztát/Hesztíát*, a végtelenséget és az állandóságot jelképező női princípiumot jelképezi, és elválik *Hermesztől*, gyakran jelenik meg a körön kívül, oszlop formájú szimbólumként. Kettejük között azonban törésvonal van, hiszen *Hesztíával* ellentétben *Hermész* a maskulin jelleg képviselője, a

⁷ Vö. GESZTELYI Tamás: *A római vallás története*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1991. 43.; ill. TRENCSENYI-WALDAPFEL i. m. 270.

⁸ Vö. GESZTELYI i. m. 62–64.; ill. KELEMEN Miklós: *A birodalom kormányzása*. (A Késő-római birodalom közszolgálat.) Budapest, ELTE ÁJK, 2007. 82.

⁹ Ld. ELIADE i. m. II. 89–111.

tüzet kívülről felélesztő szellem. A görögök ezért Hesztiát és Hermészt egyaránt tisztelték a házaknál, de Hesztia több áldozatot kapott, mint Hermész már a homéroszi himnuszok tanúsága szerint is. A himnuszokban Hesztia a legbenső cél, a menedék szimbolikus kifejeződésékként jelenik meg:

„Légy kegyesen segítónk s melletted a drága, a tisztas Hesztia. Mindketten tudjátok a földi halandók jámbor tetteit: ésszel, erővel járva nyomunkban.”

(Homéroszi himnuszok XXIX., 10–12)

Mircea Eliade értelmezésében Vesta/Hesztia egyes megnyilvánulásaiban pl. a vallási rítusok területén a rendszeret és a *pietas*: a közösség iránt érzet egyfajta alázat ölt testet. Eszerint a Vestához fűződő *pietas* fogalmában tükröződik a vallás területén a rómaiaknak az istenekkel szemben megnyilvánuló magatartása, másrészt pedig a *családi kapcsolatok területén* mint engedelmesség és az összetartozás fegyelme van jelen. A közösség szintjén a másik emberhez fűződő kapcsolatok fontosságában van jelen a *pietas*. (A magyar irodalomban többnyire „kegyes”-nek értelmezik a kifejezést, mivel eredeti latin jelentése kiengesztelést jelent.) A *pietas* egyes megnyilvánulási formái tehát kötődés és engedelmesség az iránt a csoport iránt, amelybe az ember tartozik, a város iránti ragaszkodás, amely egyfajta lokálpatriotizmusban ölt testet, végül pedig a minden emberi lény iránt érzett könyörületesség, alázat foglalata.¹⁰

Vesta alakja a rómaiak *erkölcsfelfogásával és közösség-eszményével* van összhangban. A rómaiaknál is a társadalmi, közösségi lét mérőeszköze, forrása a család volt, amelynek mind a férfi, mind a nő egyformán alá volt vetve. Míg a patriarchális modell szerint a férfi a család irányításában és az életfeltételek megteremtésében játszik szerepet, a nő élete a családnak szentelt minden vonatkozásában.

Kerényi Károly szerint a nők megbecsülése a rómaiaknál alapvetően a nő családösszetartó, önmegtartóztató szerepét jelenti, a család érdekében folytatott „önmegőrzés” vágyát, amely a tisztasághoz és az érintetlenséghez kapcsolódik.¹¹ Hasonlóképpen jelenik meg a fenti eszmény Cicero állambölcseleti munkáiban, ahol az államszervezés alapja a család, amely *gens*ekbe, nemzetségekbe tömörül. A család kiemelkedő szerepet tölt be a tulajdonviszonyok területén is, mivel a *familia* a gazdasági rendszer alapegysége. (*De officiis* 2.73.)¹²

Összességében tehát megállapíthatjuk, a család mindennapjai a szűz Vestának voltak alárendelve, ő volt a létrejött élet és a család, mint egység védelmezője, aki ezt a tevékenységét Ceresszel együttműködve, a család gazdagodásáért és a család érdekében végzi.

¹⁰ Ld. ELIADE i. m. II. 95–98.

¹¹ KERÉNYI Károly: *Az örök Antigóné. Vallástörténeti tanulmányok*. Budapest, Paidion, 2003. 117–121.; a gondolatmenet részletesebben kifejtve 120–121. oldalon.

¹² Ld. HAMZA Gábor bevezető tanulmánya In: Marcus Tullius CICERO: *Az állam*. Budapest, Akadémiai, 2007. 43.